

**MARIAWICI I MARIAWITYZM
W ŚWIELE PRASY KRÓLESTWA POLSKIEGO
W LATACH 1906-1915**

Patryk Zieliński

**MARIAWICI I MARIAWITYZM
W ŚWIETLE PRASY KRÓLESTWA POLSKIEGO
W LATACH 1906-1915**

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2024

Recenzenci

Ks. prof. dr hab. Henryk Seweryniak

Prof. dr hab. Andrzej Szwarc, em.

Redaktor Wydawnictwa

Magdalena Granosik

Projekt okładki i stron tytułowych

Jan Rutka

Na okładce wykorzystano wycinki z prasy: *Jak to kozłowita Kowalski truje dusze*, „Posiew” 1910, nr 6, s. 82; *Korespondencje, Zajście z Mankietnikami*, „Strażnica” 1906, nr 15, s. 3; *Legalizacja mariawitów*, „Gazeta Polska” 1906, nr 312, s. 1; *Łodzinskie mariawity*, „Warszawskoje Słowo” 1912, nr 12, s. 3; *Miestnaja żyzn’, Nużdy mariawitow w Priwislinskim kraju*, „Warszawskij Wiestnik” 1907, nr 92, s. 7; *Sprawy religijne, Nawrócenie się duchownego mariawickiego*, „Pracownica Polska” 1914, nr 2, s. 28–29; *U Marjawitów*, „Myśl Niepodległa” 1909, nr 115, s. 1449; *Walka o kościół w Lesznie*, „Gazeta Polska” 1906, nr 110, s. 1; *Wiadomości z całego kraju, Zbrodnia mankietników*, „Mazur” 1906, nr 3, s. 28; *Wrzenie rewolucyjne a ruch antikościelny*, „Czerwony Sztandar” 1906, nr 50, s. 2.

Skład i łamanie

PRACOWNIA

© Copyright by Uniwersytet Gdański

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-629-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot

tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206

e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl

wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa

Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego

ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot

tel. +48 58 523 14 49

SPIS RZECZY

WSTĘP	7
ROZDZIAŁ 1. KRÓLESTWO POLSKIE NA PRZEŁOMIE XIX I XX W.	19
ROZDZIAŁ 2. POWSTANIE I ROZWÓJ WSPÓLNOTY MARIAWITÓW DO ROKU 1915	54
ROZDZIAŁ 3. PRASA KOŚCIELNO-RELIGIJNA	77
ROZDZIAŁ 4. PRASA KONSERWATYWNO-LUDOWA	118
ROZDZIAŁ 5. PRASA NURTU NARODOWEGO	153
ROZDZIAŁ 6. PRASA NURTU POSTĘPOWEGO	185
ROZDZIAŁ 7. PRASA „NIEZAANGAŻOWANA”	213
ROZDZIAŁ 8. PRASA ROSYJSKA	253
ZAKOŃCZENIE	300
BIBLIOGRAFIA	308
SPIS ILUSTRACJI I TABEL	328
INDEKS OSÓB	330

WSTĘP

Mariawityzm, antyklerykalny ruch religijny wewnątrz Kościoła rzymskokatolickiego, narodził się w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. Początkowo dążył on do odnowienia moralno-religijnego, co miało przeciwdziałać kryzysowi, w jakim zdaniem zwolenników nowego ruchu znalazło się duchowieństwo na początku XX w. Rozwój mariawityzmu przyczynił się do rozłamu w Kościele katolickim. Główni liderzy ruchu, Maria Franciszka Kozłowska i ks. Jan Kowalski, w 1906 r. zostali ekskomunikowani przez Rzym, co w konsekwencji doprowadziło do powstania odrębnego związku wyznaniowego. Pomiędzy katolikami i mariawitami narastała silna wzajemna niechęć, a nawet wrogość, której dobitny wyraz można znaleźć w najważniejszym w omawianym okresie medium kształtującym opinię publiczną, czyli w prasie, która informowała o bieżących wydarzeniach społecznych, politycznych, kulturalnych, religijnych¹ i analizowała je dla swoich czytelników.

Jednym z podstawowych i niezbędnym źródłem historycznym badań naukowych jest prasa – dokumentująca kształtowanie się opinii publicznej na dany temat². Gazety codzienne i czasopisma nie tylko przekazywały poglądy konkretnych grup społecznych, ale również je tworzyły. Szczególną rolę odgrywały korespondencje, relacje czy wywiady zamieszczane na łamach dzienników i periodyków. Cenne były również opinie umieszczane w prasie prowincjonalnej, która niejednokrotnie przedstawiała wydarzenia niekoniecznie zauważane przez media o szerszym zasięgu.

Opinie prasowe odnoszące się do konkretnego wydarzenia mogły się różnić w zależności od poglądów dziennikarza, redaktora czy wydawcy. Co charakterystyczne, w Królestwie Polskim w okresie rewolucji 1905 r. prasa różnicowała się pod względem światopoglądowym³. Większość redakcji związała się z którymś z nurtów

¹ Zob. J. Myśliński, *Próba określenia miejsca i roli prasy w dziejach społeczeństwa polskiego doby powstaniowej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3, *passim*.

² J. Myśliński, *Uwagi o prasie polskiej przełomu XIX i XX w. jako źródle historycznym*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1974, nr 14, z. 1, s. 11.

³ J. Myśliński, *Próba określenia miejsca i roli prasy...*, s. 9.

ideologicznych, tj. konserwatywno-religijnym, narodowym, liberalnym czy lewicowym, każda bowiem partia i organizacja starała się dotrzeć do jak największej liczby odbiorców. Przykładem takiej determinacji są ówczesne nielegalne wydawnictwa lewicowe.

Prasa dla współczesnych badaczy jest również dokumentem nastrojów społecznych i zainteresowań jej czytelników. Redaktorzy najchętniej opisywali wydarzenia cieszące się dużą popularnością w społeczeństwie. Tak właśnie było z ruchem mariawickim. Gazety podjęły temat, gdy zaczęło być o nim głośno. Ruch mariawicki przez pewien czas wzbudzał gwałtowne emocje, co skutkowało ukazywaniem się wielu artykułów, polemik etc. Autor niniejszej pracy starał się przekazać ich istotę, mając jednocześnie na względzie trudności, których źródłem były treści publikowane w prasie⁴.

Celem rozprawy jest prezentacja i analiza przekazu dotyczącego reakcji społecznych na pojawienie się i rozwój mariawityzmu, zawartego w artykułach, opiniach oraz doniesieniach prasy polskiej i rosyjskiej ukazującej się w Królestwie Polskim w latach 1906–1915.

Rok 1906 w życiu Kościoła rzymskokatolickiego i wspólnoty mariawickiej obfitował w wiele przełomowych i brzemiennej w skutki wydarzeń. W lutym tegoż roku księża mariawicy wypowiadają posłuszeństwo biskupom, w niektórych parafiach archidiecezji warszawskiej i diecezji płockiej mają miejsce akty odstąpienia parafian od Kościoła, dochodzi do pierwszych krwawych starć pomiędzy mariawitami i katolikami. W kwietniu Pius X w encyklice „*Tribus circiter*” potępia działania mariawitów, i wreszcie na początku grudnia dekretem Świętej Kongregacji Świętego Oficjum ekskomunikowani zostają ks. Jan Kowalski i Maria Franciszka Kozłowska. Kwestia mariawicka przestała być już tylko wewnętrzną sprawą Kościoła. Nic zatem dziwnego, że wydarzenia wpływały na opinię publiczną, a jako takie spotykały się z rosnącym i coraz żywszym zainteresowaniem prasy. Naturalną granicę czasową interesującego autora pracy problemu wyznacza rok 1915. W wyniku działań militarnych I wojny światowej, w tym wskutek ofensywy wojsk niemiecko-austriackich w sierpniu 1915 r., Rosjanie opuścili granice

⁴ B. Krzywobłocka, *Prasa jako źródło historyczne*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 3, s. 43–48.

Królestwa Polskiego. Przestała ukazywać się prasa rosyjska, a wiele pism polskich zawiesiło działalność lub ją ograniczyło.

Literatura na temat mariawityzmu jest bardzo bogata. Przedwojenne, niegardzące sensacją, opracowania autorów zarówno katolickich, jak i mariawickich były obciążone silną wzajemną niechęcią. Ich lektura wymaga ostrożności w wyciąganiu wniosków i przede wszystkim dużej dozy krytycyzmu⁵. Dopiero w publikacjach powstałych po II wojnie światowej wyczuwa się dystans do opisywanych wydarzeń⁶. Na opracowania katolickie wpływ miał przede wszystkim duch Soboru Watykańskiego II⁷. W ostatnim dwudziestoleciu badania nad mariawityzmem przeżywają prawdziwy renesans, czego dowodzi duża liczba publikacji na ten temat⁸. Wśród opracowań brakuje natomiast

⁵ Np. K.J. Kantak, *Mankietnicy i mankietnictwo*, Poznań 1910; G. Verdin, *Z za kulis herezji mariawickiej: na podstawie własnych spostrzeżeń*, Płock 1923; G. Skwara, *Marjawi: szkic historyczny ruchu mariawickiego w Polsce*, Płock 1925; M. Skrudlik, *Zbrodnie mariawitów w świetle dokumentów*, cz. 1, Warszawa 1927.

⁶ Np. K. Mazur, *Mariawityzm w Polsce*, Kraków 1991; S. Rybak, *Mariawityzm. Studium historyczne*, Warszawa 1992; *idem*, *Mariawityzm. Dzieje i współczesność*, Warszawa 2011; Z. Pasek, *Geneza mariawityzmu i przyczyny jego podziału*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiologiczne” 1991, z. 24, s. 41–61.

⁷ Przykładem jest praca D. Olszewskiego, *Początki mariawityzmu. Studium historyczno-pastoralne*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1976, z. 6, s. 81–90.

⁸ E. Warchoń, *Kontrowersyjna rola Arcybiskupa Jana Marii Michała Kowalskiego w Starokatolickim Kościele Mariawitów*, Radom 2006; *idem*, *Proces wydziałania się Związku Mariawitów Nieustającej Adoracji Ublągania z doktrynalnych i organizacyjnych ram Kościoła Rzymskokatolickiego*, Radom 2006; *idem*, *Reakcja biskupa Jerzego Szembeka na formowanie się ideologii religijnej i kształtowanie struktury organizacyjnej mariawityzmu*, Radom 2006; W. Różyk, „Objawienia” Marii Franciszki Kozłowskiej według rękopisu z archiwum watykańskiego. *Studium teologiczne*, Świdnica 2006; *Dwustronna refleksja na temat podstawowych pism Matki Marii Franciszki Kozłowskiej dotyczących Dzieła Wielkiego Miłosierdzia*, Łódź–Włocławek 2006; A. Herman, *Uświęcony bunt ludowy – wierni w służbie idei. Obraz dwustronnego przepływu wyznawców Kościołów: rzymskokatolickiego i Starokatolickiego Mariawitów*, „Przegląd Religioznawczy” 2007, nr 4, s. 175–194; K. Lewalski, *Mariawityzm – „Jedyna polska herezja poparta przez carat”? [w:] „Narrata de fontibus hausta”. Studia nad problematyką kościelną, polityczną i archiwistyczną ofiarowane Janowi Skarbkowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, Lublin 2010, s. 635–653; A. Górecki, *Mariawici i mariawityzm – narodziny i pierwsze lata istnienia*, Warszawa 2011; *Ze źródeł kwestii mariawickiej. Nieznane dokumenty z lat 1903–1906*, Płock 2011; H. Seweryniak, *Święte Oficjum a mariawici*, Płock 2014; T.D. Mames, *Oświata mariawitów w latach 1906–1935*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016.

prac, których trzon bazy źródłowej stanowiłaby prasa jako zwierciadło ówczesnych opinii, poglądów i emocji społecznych. W tym kontekście na uwagę zasługuje publikacja Artura Góreckiego *Mariawici i mariawityzm – narodziny i pierwsze lata istnienia* – w dwóch jej podrozdziałach dotyczących m.in. ech prasowych oraz stosunku socjalistów, narodowców i innych nurtów ideowych wobec mariawityzmu autor w dużym stopniu wykorzystał ówczesnie wydawaną prasę⁹.

Przedkładana rozprawa znacznie rozszerza i pogłębia problematykę zarysowaną bądź zasygnalizowaną we wspomnianych podrozdziałach opracowania Góreckiego. W tym celu przeprowadzono szeroko zakrojoną kwerendę biblioteczną. Objęła ona blisko 140 tytułów prasowych (dzienniki, tygodniki, miesięczniki) ukazujących się, jak już wspomniano, w Królestwie Polskim w latach 1906–1915. Celem kwerendy była m.in. merytoryczna ocena przydatności poszczególnych tytułów do badania podjętego tematu. Na tym etapie wyłączono pisma fachowe, naukowe czy posiadające określony profil zainteresowań, eliminujący je jako źródło dla analizowanego zagadnienia.

W wyniku selekcji wybrano około 60 tytułów prasowych, w tym osiem rosyjskich, spełniających założenie, by reprezentowały one w miarę pełne spektrum nurtów społeczno-ideowych w tamtym czasie. Wśród wybranych znalazły się tytuły prasy kościelno-religijnej („Miesięcznik Pasterski Płocki”, „Przegląd Katolicki”, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, „Mazur”, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, „Wiadomości Pasterskie”, „Kwartalnik Teologiczny”, „Zwiastun Ewangeliczny”), prasa głównych nurtów ideowych: konserwatywno-ludowa („Niedziela”, „Dziennik Powszechny”, „Kurier Polski”, „Przewodnik Katolicki”, „Bluszczy”, „Słowo”, „Rola”, „Polak-Katolik”, „Gazeta Świąteczna”, „Myśl Katolicka”, „Któż jak Bóg”, „Posiew”, „Dzwonek Częstochowski”, „Głos Wiary”, „Prąd”, „Wiara”, „Kronika Rodzinna – Nasz Sztandar”, „Głos Ludu”), narodowa („Ziemia Lubelska”, „Praca Polska”, „Gazeta Polska”, „Kurier Warszawski”, „Kurier Zagłębia”, „Głos Warszawski”, „Reforma”, „Rozwój”, „Dzwon Polski”, „Myśl Polska”, „Goniec Poranny i Wieczorny”, „Głos Płocki”, „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Poranna

⁹ A. Górecki, *Mariawici i mariawityzm – narodziny i pierwsze lata istnienia*, Warszawa 2011, s. 240–299.